

РЕЦЕНЗІЇ

Культура безпеки на ядерних об'єктах України:

наук.-методол. посібник / Скалецький Ю.М., Кондратов С.І., Насвіт О.І. та ін.:

За ред. акад. НАН України, д.т.н., професора В.П. Горбуліна.

К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. — 112 с.

(Серія «Формування і реалізація державної політики управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України»).

Маленька за обсягом книжка (112 сторінок), але переважає товстезний том — зібрання інструкцій, правил, норм, переліків обов'язків і відповідальностей, стосовних до збереження безпеки суспільства за використання найпотужніших сучасних технічних об'єктів, зокрема ядерних. Вдумливому книжка дає поштовх до пошуків глибинних коренів, витоків виникнення аварійних ситуацій, а відтак і розробки дієвих засобів і заходів їх запобігання. Тому, безумовно, правильно книгу було назвати саме «Науково-методологічний посібник».

Безпека потужних технічних об'єктів (ядерних, космічних, авіаційних, промислових, хімічних, копалень, залізниці, автошляхів тощо) — це не тільки збереження сотень і навіть тисяч людських життів, незліченних матеріально-фінансових ресурсів, але й — і це значніше! — спокій суспільства, довіра його до досягнень науки й інженерної думки, які забезпечують подальший цивілізаційний процес.

За характером книжка є авторизованим аналітичним рефератом, насамперед документів Міжнародного агентства з атомної енергії, в надрах якого поступово, як пишуть автори-укладачі рецензованого посібника, «поняття техніки і психології безпеки АЕС переросли в концепцію культури безпеки». Але, мабуть, саме ця нова концепція «культури безпеки» своєю природою безмежності вивела авторів за межі безпеки атомної енергетики — до проблем безпеки в космонавтиці та авіації, а далі — до розгляду безпеки як окремого об'єкта дослідження та ролі культури в її забезпеченні.

Автори-укладачі посібника вперше в Україні вводять в обіг нове фундаментальне поняття «культура безпеки» як специфічну складову

загальної культури суспільства. А це означає, що проблеми безпеки в будь-якій галузі людської діяльності з проблем відомчих чи фахових переміщуються на якісно вищий рівень — в площину загальнонаціональної культури. Поняття культура безпеки стає специфічною складовою загальної культури суспільства, природно пов'язаною з останньою генетично і тому такою, що має підмурком саме загальну культуру. У руках дикунів чи злодіїв АЕС чи літак стають знаряддям жахливої небезпеки.

Культура — поняття неосяжне, тому в різних енциклопедіях, тлумачних словниках і культурологічних роботах бачимо безмежне розмаїття його визначень, пов'язане з багатоплановістю самого поняття, різним фахом авторів визначень і навіть різним їх світоглядом. У посібнику наведено деякі визначення поняття культури в аспекті безпеки — з офіційних документів (Керівництво для використання у розповсюдженні культури безпеки МАГАТЕ) та декілька «приватних». І, як і можна очікувати, ці визначення істотно відрізняються одне від одного, відображуючи різне бачення проблеми і її витоків.

Оскільки, як сказано вище, культура безпеки — складова культури взагалі, саме з цього положення й треба виходити, визначаючи термін «культура безпеки». Не зважаючи на зухвалість пропонувати своє визначення, маю підстави звернути увагу на очевидний факт — культура, як її не визначай, є продуктом суспільної (колективної) та індивідуальної психології. Тому всі матеріальні об'єкти, створені людиною і такі, що слугують ознаками чи символами культури, — не що інше, як артефакти людської психіки, індивідуальної чи колектив-

ної. Орган Домського собору, літак, що зачаровує своєю довершеністю, сміття на узбіччях наших доріг і їх стан, руїни четвертого блоку ЧАЕС — все це витвори людської психіки. Афористично це сказано професором Преображенським: «Разруха сидит не в клозетах, а в головах» (М. Булгаков. «Собачье сердце»).

З викладеного логічно зробити висновок — культура безпеки є категорією психологічною, і тому роль людської психології в забезпеченні безпеки є базовою, наріжною, фундаментальною. Здається, що це твердження є незаперечним.

Подальший практичний висновок — роль людини у забезпеченні власної безпеки і безпеки інших людей — майже стовідсоткова. Цей висновок дещо коригує положення, викладені в рецензованому посібнику стосовно актуальності культури безпеки на АЕС. Твердиться: «Зростання ролі культури у забезпеченні безаварійної роботи атомних станцій та інших ядерних установок зумовлене, поперше, зростанням ролі самої людини у забезпеченні власної безпеки і безпеки інших людей». Роль культури і людини як носія культури не може зростати, бо це наріжні чинники безпеки, і тому вони — первісно майже стовідсоткові. Далі: «По-друге, в умовах високої автоматизації ядерних технологій і систем їх захисту людина залишається єдиною критичною ланкою у системі «людина — машина». Твердження, на наш погляд, щонайменше дискусійне, якщо не хибне. «Єдина критична ланка» означає єдина слабка ланка, тобто машина довершеніша за людину? По-перше, автомати теж можуть давати збої, і вже тому людина не «єдина критична ланка». По-друге, це твердження можна прийняти за істинне тільки в дуже звуженому сенсі: вимкнути чи замкнути якийсь контакт автомат зможе дійсно швидше за людину. Прийняти ж будь-яке рішення, як кажуть, у позаштатній ситуації в змозі тільки людина.

На наш погляд, хибним є сам термін «система машина — людина», який принижує роль людини, фактично прирівнюючи її до складного автомата — складової системи. В реальності ж роль людини в системі управління надскладними технічними об'єктами унікаль-

на, інакше її можна було б замінити якимось надскладним автоматом. Уся автоматика лише обслуговує людину — оператора, зберігаючи її сили і час до моменту, коли виникає необхідність прийняття нестандартного відповідального рішення. В такій ситуації на людину лягає тягар відповідальності, тиск якого не кожний може витримати. Але якщо взяти до уваги, що будь-який автомат чи машина є продуктом великого колективу людей, від творця її ідеї до реалізаторів у матеріалі, то, вочевидь, не можемо не дійти чіткого логічного і незаперечного висновку, що в забезпеченні стабільного і безаварійного функціонування потужних технічних об'єктів є лише єдиний унікальний чинник — людина з її інтелектом і психікою, тобто, з іншого боку, ми знову дійшли висновку, що роль людини в забезпеченні власної безпеки і безпеки інших людей — первісно майже стовідсоткова.

Знову і знову повторюю — «майже стовідсоткова», а не «стовідсоткова». На це «майже» я залишаю факти метаязичної природи, прикладом яких може бути відомий факт провіщення болгарською Вангою катастрофи з літаками над південною Африкою, яка й відбулася в указаний час. Або провіщування жахливої другої світової війни Карлом Г. Юнгом. Але це лежить поза межами людських знань (поки що?) і можливостей, тому з оптимізмом можемо прийняти як робочу тезу, «що травматизм, смертність на виробництві, техногенні катастрофи не є фатальними. У них є причини, і з ними можна боротися» (стор. 21).

Та все ж до цього варто без надмірної самовпевненості додати те «майже», заради істини і самозбереження людей, надто коли йдеться про захист безпеки надпотужних технічних об'єктів і миру. Фатальне — не значить невідворотне, бо і долю можна формувати, якщо на те є людська мудрість і воля.

Оскільки головний висновок розгляду поняття «культура безпеки» доводить унікальну роль людської психіки в усій її повноті у збереженні безпеки експлуатації складних і масштабних технічних об'єктів, і оскільки властивості ядра людської психіки задані генетично і тому консервативні, тобто майже не коригуються вихованням чи тренінгом, маємо зро-

зуміти, що головним чинником безпеки таких об'єктів стає професійний відбір кандидатів в їх персонал, надто на посади співпрацівників, роль яких у безпеці може бути вирішальною. Ці посади не можуть займати особи, яким, наприклад, притаманні схильність до ризику чи азарту, безвідповідальність тощо.

У структуру рецензованого посібника входять «Вступ», 11 розділів, «Висновки», «Список літератури» і «Додатки». Список підрозділів:

1. Історія питання.
2. Основні поняття і визначення.
3. Культура безпеки і людський фактор.
4. Актуальність культури безпеки на АЕС.
5. Досвід упровадження культури безпеки за кордоном.
6. Упровадження концепції культури безпеки в інших галузях.
7. Досвід міжнародних організацій у впровадженні культури безпеки.
8. Проблеми культури безпеки на політичному рівні в Україні.
9. Роль вітчизняного органу регулювання ядерної безпеки у становленні культури безпеки в ядерній галузі.
10. Культура безпеки на вітчизняних ядерних установках: стан і проблеми оцінки.
11. Забезпечення культури фізичної безпеки у ядерній галузі та відповідного режиму фізичного захисту ядерних установок і ядерних матеріалів в Україні: аналіз стану та перспектив.

Не можна не відзначити бездоганність наукової мови книги, вишукане відчуття авторами понятійного наповнення наукових термінів, що наразі зустрінеш далеко не завжди, і тому це дає майже естетичну насолоду читачеві.

До пари цьому й ошатний зовнішній вигляд книги. На жаль, її тираж становить лише 500 примірників, що мізерно порівняно з її значенням і передбачуваною потребою в ній, бо ця книга, безперечно, корисна для серйозних учених і спеціалістів не тільки в ядерній галузі, але й у філософії, психології, психотерапії, техніці безпеки, медичній радіології та інших, а також як навчальний посібник для кафедр вищих навчальних закладів відповідних профілів.

Щоб не виникла підозра про упередженість з будь-яких причин автора цієї рецензії, на останнє — зауваги. В додатках подані витяги з найважливіших документів міжнародних організацій з охорони праці та радіаційної безпеки, заголовки яких наведені тільки українською, що створює труднощі в розшуку повних оригіналів цих документів. Прийнято в таких випадках назви (заголовки) документів наводити мовою оригіналу та в перекладі. Інші зауваження незначні і теж неістотні.

На закінчення — посібник надихає поширювати принципи культури безпеки на діяльність в інших галузях і сферах, зокрема на медичну радіологію. Для України це надто актуально.

***М.І. Пилипенко, член-кореспондент
АМНУ, професор***